

Begrazing in de Kennemerduinen

Geduld wordt beloond

Eind jaren zestig van de vorige eeuw zagen we in een door het konijn gedomineerd duinlandschap in het Noord-Hollands Duinreservaat een enclosure, met daarbinnen kniehoog gras. Wij realiseerden ons toen niet dat we tientallen jaren later in een door kniehoog gras gedomineerd duingebied zouden werken. Dit artikel vertelt iets over de begrazing in het Nationaal Park: waarom, waar en wat levert het op?

AANLEIDING VOOR BEGRAZING

In navolging van alarmerende berichten uit binnenlandse natuurgebieden begonnen in de jaren zeventig en vooral tachtig ook de beheerders van de kustduinen de noodklok te luiden. Vergrassing en verstruiking rukten op, de duinen dreigden langzaam dicht te groeien en hun bijzondere flora en fauna te verliezen. Atmosferische depositie werd als een van de hoofdoorzaken aangeduid (VERTEGAAL *et al*, 1991). Vanaf de jaren negentig werd dit proces verder versneld doordat konijnenpopulaties het slachtoffer werden van de virusziekte VHD. Ook het Nationaal Park raakte vergrast en verstruweeld.

Om dit ongunstige tij te keren, werd door de duinbeheerders begrazing met huisvee ingesteld. De grazers moeten gras terugdringen en struwelen openbreken, moeten dynamiek van zand en verstuiwinkjes terugbrengen in het duin, zorgen voor bloemrijke vegetaties en voor een rijke mestfauna waar insectenetende dieren als grauwe klauwier van profiteren.

EERSTE BEGRAZINGSPROJECTEN

Reeds in 1983 startte Staatsbosbeheer met zomerbegrazing in Middenduin. Acht runderen op een gebied van zes hectare moesten vergrassing van duinroosvegetaties en dichtlopen van stormvlakten met esdoorn tegengaan. Later werden er paarden ingeschaard. De bloei van bijvoorbeeld duinroos ging echter door de begrazing zo achteruit dat de beheerder besloot in het bloeiseizoen de begrazing te stoppen.

Nu grazen er weer runderen jaarrond in een lage dichtheid.

In 1988 werd in het westelijk open duin van Duin en Kruidberg voor het eerst op kleine schaal geëxperimenteerd met begrazing. Met relatief veel dieren (paarden) op een klein oppervlak werd snel resultaat geboekt. We zouden dat nu het 'crasheffect' noemen. Vooral de duinroosshellingen

kwamen uitbundig tot bloei en planten als grote tijm, zandviooltje en ruige scheefkelk floreerden.

De overstap naar winterbegrazing door Limousinkoeien afkomstig uit het Wormeren Jisperveld bleek geen succes. De dieren teerden teveel op hun vetreserve in en kwamen mogelijk mineralen tekort. Wat we hier uit geleerd hebben, is dat een juiste keuze van de grazers de eerste stap moet zijn bij inzet van begrazing.

BEGRAZING WORDT GROOTSCHALIG

In 1990 werd met elf Shetlandpony's de begrazing van een gebied van 150 ha in het Zuidervlak en omgeving in Duin en Kruidberg gestart. In 1991 werd ook met een groep van 10 Shetlandpony's gestart in Koningshof. Met deze dieren was al ervaring opgedaan in de Zepeduinen in Zeeland. Voorafgaand aan de begrazing was een deel van het Zuidervlak geklepel. De herinneringen aan het eerste jaar van de begrazing: noordhellingen met nachtsilene en kleine pimpernel, maakten van ieder die dit zag een warm voorstander van begrazing. Er werd al snel besloten om de begrazing uit te breiden naar 500 ha. De kudde was inmiddels gegroeid tot dertig pony's. Maar het beeld van het eerste jaar kwam niet meer terug. We zijn gewoon te voorzichtig geweest. Sinds 2003 staan er daarom naast de pony's ook Schotse hooglanders te grazen in Duin en Kruidberg.

HEKKEN WEG

In 1998 startte de begrazing van het deel van het Kraansvlak dat ten noordoosten van Zandvoort ligt, zo'n 170 ha. Ook dit duin was sterk vergrast. Daarnaast speelde hier mee dat de bijzondere zeedorpenflora en -vegetatie aan het verarmen was. Deze flora was juist ontstaan door eeuwenlang gebruik van het duin door de dorpelingen, waaronder begrazing.

"Een door grazers opengetrapte zandplek waarin duinviooltjes ontkiemen en waar zich weer een parelmoervlinder laat zien..."
FOTO VAN HET WURMENVELD: HUBERT KIVIT

Met het opnieuw in begrazing nemen is hier dus feitelijk een oud gebruik in ere hersteld. Het wordt begraasd buiten het broed- en bloeiseizoen, met circa twintig stuks roodbont jongvee.

Sinds 2003 wordt ook de rest van het Kraansvlak (zo'n 200 ha) begraasd. Hier gaat het om jaarrondbegrazing met circa acht koniks en vijftien Schotse hooglanders in een lage dichtheid.

Tenslotte zijn in de winter van 2004-2005 de Kennemerduinen in begrazing genomen. Door het verwijderen van de hekken met het aangrenzende Duin en Kruidberg is één van de grootste duinbegrazingseenheden in Nederland ontstaan. Hooglan-

Het duinlandschap wordt niet meer gedomineerd door het konijn. FOTO: FRITS VAN DALEN
INZETFOTO'S DUINVIOOLTJES EN
DUINPARELMOERVLINDER: RUUD LUNTZ.

ders, Shetlandpony's en koniks lopen nu rond in een gebied van 2100 ha. Vrijwel het gehele Nationaal Park is in begrazing.

BEGRAZING SUCCESVOL?

Overall waar in het Park sprake is van begrazing vindt deze plaats in lage dichtheden. Dat betekent dat de effecten ervan pas na een reeks van jaren zichtbaar worden. De begrazing in Middenduyn heeft het beoogde effect opgeleverd. De verjonging van gewone esdoorn is sterk terug gedrongen en vormt nauwelijks nog een probleem. De vergrassing is ten dele terug gedrongen. Plaatselijk zijn nog steeds mooie duinroosstruwelen aanwezig.

In Duin en Kruidberg bleken de Shetlandpony's niet in staat de verruiging terug te dringen. Vooral in het oostelijk deel breidden ruige graslanden en struwelen zich uit. In het westen en rond grote stuifkuilen gebeurde dit minder, vermoedelijk door een grotere stuifactiviteit.

Toch nam in de duingraslanden de soortenrijkdom toe, zowel van hogere planten als van mossen en korstmossen. In de meeste gevallen waren het de algemenere duingraslandplanten die toenamen; onder de meer kritische soorten was er geen duidelijke tendens.

De beperkte resultaten in Duin en Kruidberg hadden te maken met de gewoonte van de pony's om vooral terug te keren naar die plaatsen waar goed gras stond.

En natuurlijk aan de lage dichtheid. Verder heeft het instorten van de konijnenpopulaties in de afgelopen tien jaar zeker een rol gespeeld bij de verdergaande verruiging. Door het bijhouden van de verspreiding van de grazers was goed zichtbaar dat de pony's een voorkeur hebben voor vochtige duinvalleien en noordhellingen.

Een soort die in de eerste jaren duidelijk van de begrazing heeft geprofiteerd is de zandhagedis. De pony's veroorzaakten door hun graaspatroon en betreding de juiste kleinschalige zandplekjes waar de zandhagedis zijn eieren afzet (zie het artikel van Annie Zuiderwijk elders in dit nummer).

In 2002 werden Schotse hooglanders ingeschaard op Duin en Kruidberg. De gemengde begrazing gaf al snel resultaat te zien. Zeer opvallend was dat zij direct aan de verruigde struwelen begonnen, waarbij een duidelijke voorkeur zichtbaar was voor kardinaalsmuts en Amerikaanse vogelkers. Bij vooral de laatste soort werden bomen met een diameter van 8 tot 10 cm met speels gemak omgeduwd en vraten de runderen de knoppen en jonge twijgen op. Ook vraten de dieren massaal het jonge opschot weg. Dit opschot was nu juist voor de beheerder het moeilijkst te bestrijden. Het grootste deel van de aangevreten Amerikaanse vogelkers komt nog wel in blad, maar van bloei en zaadvorming is vrijwel geen sprake.

In het zeedorpengebied van het Kraansvlak zijn de ontwikkelingen door de begrazing redelijk gunstig ten opzichte van niet begraasde referentiegebieden. Het effect van de begrazing is in de vegetatiestructuur goed te zien. Hellingen worden opengegraasd, de verruiging wordt succesvol teruggedrongen en karakteristieke vegetatietypen van laag duingrasland keren terug. Echte zeedorpensoorten als bitterkruidbremraap, kleine steentijm en liggende asperge hebben hier plaatselijk al van geprofiteerd. Dit

heeft echter nog niet geleid tot herstel op grote schaal van soortenrijkere vegetaties of terugkeer danwel uitbreiding van bijzondere plantensoorten. Zoals overal elders is met name het aandeel kaal en stuivend zand nog veel te laag. We hopen dat dit nog gaat toenemen maar vestigen wat dit betreft toch vooral onze hoop op het herstel van de konijnenstand.

GRAZERS EN RODE LIJSTEN

Grazers maken geen onderscheid in Rode Lijstsoorten. Dus ja, er wordt wel eens wat meegegeten. Ook een onlangs waargenomen klapekster had maling aan de beschermde status van de in zijn bek hangende zandhagedis. Bij een recent bezoek aan het Zuidervlak was het opvallend dat de massaal opkomende rietorchissen vooral door konijnen waren aangevreten en dat de pony's omzichtig, als ware fijnproevers, de grasjes tussen de opkomende parnassia en ratelaars uitzochten. Ook bij het duinmeer in Duin en Kruidberg waar langs de oevers massaal soorten als zomerbitterling, slanke gentiaan, geelhartje en parnassia voorkomen, en waar de grazers zeker in de zomer frequent drinken en rusten, krijg je niet het idee dat het voorkomen van deze soorten op enige wijze bedreigd worden door de grazers.

DYNAMIEK

Resultaten van begrazing zijn vaak niet direct zichtbaar, soorten moeten ook de tijd hebben om zich weer te vestigen, zaadbanken moeten bereikbaar zijn en insectenpopulaties moeten zich kunnen herstellen. Resultaat moet niet direct worden afgemeten aan de vestiging van zeldzaamheden. We streven naar een dynamisch duingebied; dat betekent dat er ook grote dynamiek zal zijn in soorten en aantallen.

Een door grazers opengetrapte zandplek waarin in het voorjaar duinviooltjes ontkiemen en waar zich weer een kleine parelmoervlinder laat zien is het bewijs dat geduld uiteindelijk rijkelijk wordt beloond.

Ruud Luntz is boswachter, werkzaam bij Natuurmonumenten in de beheereenheid Kennemerland. Hubert Kivit is senior adviseur Natuur en Recreatie bij PWN Waterleidingbedrijf Noord-Holland.

Literatuur

Anon. (1999), *Duin en Kruidberg Zuidervlak 1998/99. Monitoring van effectgerichte maatregelen tegen verzuring in open droge duinen*. Referentieproject begrazing. Ten Haaf en Bakker, Alkmaar.
KRUIJSSEN, B.J.W.M. (2002), *Monitoring vegetaties in het Kraansvlak in 2002*. Ecologisch adviesbureau B. Kruijsen, Santpoort Noord.
VERTEGAAL, C.T.M. et al (1991), *Monitoring van effectgerichte maatregelen tegen verzuring en eutrofiëring in open droge duinen*. Deskundigenteam effectgerichte maatregelen verzuring droge duinen.